

בית פרת
מדרשה ישראלית

"היש צוהלת ושמחה כמוני מסכה"

על מסכות ותחושות

עוד ניצן

טכידוע, חז"ל מלמדים אותנו שבחג פורים יש ארבעה חיובים בלבד; ארבע מצוות עשה שכולן מתחילות באות מ': משתה, משלוח מנות, מתנות לאביונים ומקרא מגילה.

אז מתי בעצם התחלנו להתחפש ומה המשמעות של תחושות ומסכות?

במערך הלימוד הזה נלמד יחד על מסכות ותחושות, על מה שמתכסה ומה שמתגלה ועל יחסים בין פנים וחוץ.

תחושות וכיסויים מקראיים

כבר במקרא אנחנו מוצאים דמויות שהתחפשו לאדם אחר. קראו את שלושת סיפורי ההתחפשות המקראיים להלן.

מה מטרת התחפוש בכל אחד מהמקורות?

יעקב בנה. ויבא אל-אביו, ויאמר אבי; ויאמר הנני, מי אתה בני. ויאמר יעקב אל-אביו, אנכי עשו בכרך-עשיתי, כאשר דברת אלי; קום-נא שבה, ואכלה מציד--בעבור, תברכני נפשך. ויאמר יצחק אל-בנו, מה-זה מהרת למצא בני; ויאמר, כי הקרה יהוה אליהי לפני. ויאמר יצחק אל-יעקב, גשה-נא ואמשך בני: האתה זה בני עשו, אם-לא. ויגש יעקב אל-יצחק אביו, וימשהו; ויאמר, הקול קול יעקב, והידיים, ידי עשו. ולא הכירו--כי-היו ידיו כידי עשו אחיו, שערות; ויברכהו. ויאמר, אתה זה בני עשו; ויאמר, אני. ויאמר, הגשה לי ואכלה מציד בני--למען תברכך, נפשי; ויגש-לו, ויאכל, ויבא לו יין, וישת. ויאמר אליו, יצחק אביו: גשה-נא ושקה-לי, בני. ויגש, וישק-לו, ויברך את-ריים בגדיו, ויברכהו;

(בראשית, כ"ז, 6-26)

ורבקה, אמרה, אל-יעקב בנה, לאמר: הנה שמעתי את-אביו, מדבר אל-עשו אחיך לאמר. הביאה לי ציד ועשה-לי מטעמים, ואכלה; ואברככה לפני יהוה, לפני מותי. ועתה בני, שמע בקלי--לא אשר אני, מצוה אתך. לך-נא, אל-הצאן, וקח-לי משם שני גדיי עזים, טובים; ואעשה אתם מטעמים לאביו, כאשר אהב. והבאת לאביו, ואכל, בעבר אשר יברכך, לפני מותו. ויאמר יעקב, אל-רבקה אמו: הן עשו אחי איש שער, ואנכי איש חלק. אולי ימשני אבי, והייתי בעיניו כמתעתע; והבאתי עלי קללה, ולא ברכה. ותאמר לו אמו, עלי קללתך בני; אך שמע בקלי, ולך קח-לי. וילך, וישח, ויבא, לאמו; ותעש אמו מטעמים, כאשר אהב אביו. ותקח רבקה את-בגדי עשו בנה הגדל, החמדת, אשר אהב, בבית; ותלבש את-יעקב, בנה הקטן. ואת, ערת גדיי העזים, הלבישה, על-ידיו--ועל, חלקת צואריו. ותתן את-המטעמים ואת-הלחם, אשר עשתה, ביד,

ויאמר יהודה לתמר כלתו שבי אלמנה בית-אביה, עד-יגדל שלה בני--כי אמר, פן-ימות גם-הוא כאחיו; ותלך תמר, ותשב בית אביה. וירבו הימים, ותמת, בת-שוע אשת-יהודה; וינחם יהודה, ויעל על-גזי צאנו הוא וחירה רעהו העדלמי--תמנתה. ויגד לתמר, לאמר: הנה חמיר עלה תמנתה, לגז צאנו. ותסר בגדי אלמנותה מעליה, ותכס בצעיף ותתעלף, ותשב בפתח עינים, אשר על-דרך תמנתה: כי ראתה, כי-גדל שלה, והוא, לא-נתנה לו לאשה. ויראה יהודה, ויחשבה לזונה: כי כסתה, פניה. ויט אליה אל-הדרך, ויאמר הבה-נא אבוא אליך, כי לא ידע, כי כלתו הוא; ותאמר, מה-תתן-לי, כי תבוא, אלי. ויאמר, אנכי אשלח גדי-עזים מן-הצאן; ותאמר, אם-תתן ערבון עד שלחך. ויאמר, מה הערבון אשר אתן-לך, ותאמר התמר ופתילך, ומטף אשר בידך; ויתן-לה ויבא אליה, ותהר לו. ותקם ותלך, ותסר צעיפה מעליה; ותלבש,

בגדי אלמנותה. וישלח יהודה את-גדי העזים, ביד רעהו העדלמי, לקחת הערבון, מיד האשה; ולא, מצאה. וישאל את-אנשי מקמה, לאמר, איה הקדשה הוא בעינים, על-הדרך; ויאמרו, לא-היתה בזה קדשה. וישב, אל-יהודה, ויאמר, לא מצאתיה; וגם אנשי המקום אמרו, לא-היתה בזה קדשה. ויאמר יהודה תקח-לה, פן נהיה לבו; הנה שלחתי הגדי הזה, ואתה לא מצאתה. ויהי כמשלש חדשים, ויגד ליהודה לאמר זנתה תמר כלתך, וגם הנה הרה, לזנונים; ויאמר יהודה, הוציאוה ותשרף. הוא מוצאת, והיא שלחה אל-חמיה לאמר, לאיש אשר-אלה לו, אנכי הרה; ותאמר, הכר-נא--למי החתמת והפתילים והמטה, האלה. ויכר יהודה, ויאמר צדקה ממני, כי-על-כן לא-נתתיך, לשלה בני; ולא-יטף עוד, לדעתה.

(בראשית ל"ח, 26-11)

ויקבצו פלשתים ויבאו ויחננו בשונם ויקבץ שאול את-כל-ישראל ויחננו בגלבע. וירא שאול את-מחנה פלשתים וירא ויחרד לבו מאד. וישאל שאול ביהוה ולא ענהו יהוה גם בחלמות גם באורים גם בנביאים. ויאמר שאול לעבדיו בקשו-לי אשת בעלת-אוב ואלכה אליה ואדרשה-בה ויאמרו עבדיו אליו הנה אשת בעלת-אוב בעין דור. ויתחפש שאול וילבש בגדים אחרים וילך הוא ושני אנשים עמו ויבאו אל-האשה לילה ויאמר קסומי- (קסמי-) נא לי באוב

והעלי לי את אשר-אמר אליך. ותאמר האשה אליו הנה אתה ידעת את אשר-עשה שאול אשר הכרית את-האבות ואת-הידעני מן-הארץ ולמה אתה מתנקש בנפשי להמיתני. וישבע לה שאול ביהוה לאמר חי-יהוה אם-יקרר עון בדבר הזה. ותאמר האשה את-מי אעלה-לך ויאמר את-שמואל העלי-לי. ותרא האשה את-שמואל ותזעק בקול גדול ותאמר האשה אל-שאו לאמר למה רמיתני ואתה שאול.

(שמואל א כ"ח, 4-12)

- ◆ שימו לב לקשר הלשוני בין מילים המתארות לבוש וביגוד לבין פעלים של מרמה והסתרה: בגד ובגידה, מעיל ומעילה, כסות וכיסוי: "המכסה אני מאברהם, אשר אני עשה?" (בראשית י"ח, יז). באיזה מובן יש מימד של בגידה בבגדים ובלבוש?
- ◆ לעוד סיפורי התחפשות מקראיים ראו גם את סיפור מיכל בת שאול הממלטת את דוד מחדרה (שמואל א י"ט), את סיפור ירבעם ואשתו (מלכים א י"ד) ואת סיפור מות אחאב במלחמה (מלכים א כ"ב).

תחפושות ומסכות עתיקות

המסכות העתיקות ביותר בעולם הן מסכות אבן פולחניות שנמצאו באתרים ארכיאולוגיים בארץ ישראל ותוארכו לתקופה הנאוליתית לפני כ-10,000 שנה!

עם זאת, המילה "מסכה" במשמעות של כיסוי פנים בלבד היא חדשה, ובמקרא משמעות המילה מסכה היא פסל, בעיקר בהקשר של עבודה זרה:

מה-הועיל פֶּסֶל כִּי פֶּסֶלוֹ יִצְרוּ
מַסְכָּה וּמוֹרָה שֶׁקָּר כִּי בָטַח
יִצֵר יִצְרוּ עָלָיו לַעֲשׂוֹת אֱלִילִים
אֱלִמִּים (חבקוק ב', 18)

אֱלֹהֵי מַסְכָּה לֹא תַעֲשֶׂה-לָךְ
(שמות ל"ד, 17)

וַיִּקַּח מִיָּדָם וַיִּצַר אֹתוֹ בְּחָרֶט
וַיַּעֲשֶׂהוּ עֵגֶל מַסְכָּה וַיֹּאמְרוּ אֵלֶּה
אֱלֹהֵינוּ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלֵנוּ
מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם (שמות ל"ב, 4)

המסכות ה"חילוניות" נולדו בתאטרון הרומי העתיק, שבו השחקנים חבשו מסכות כחלק מההופעה שלהם, כדי לייצג דמויות שונות. מסכות דומות במטרתן ובעיצובן התגלגלו אל התאטרון המערבי בימי הביניים וברנסאנס וכך נוצרו נשפי המסכות והקרנבלים האירופאיים המפורסמים – בונציה ובמקומות אחרים.

תחפושות בכלל, ומסכות בפרט, היו נהוגות במסגרת חגיגות הקרנבל הנוצריות באירופה, וכך הן הגיעו אל חגיגות ליל כל הקדושים, הקרנבלים ברחבי העולם וחג ה"מרדי גרא".

- ◆ למה מסכות משמשות בחגיגה דתית?
- ◆ מדוע להרבה דתות יש חג שבו מתחפשים?

המשמעות העברית העכשווית של המילה מסכה נוצרה מאוחר יותר, ככל הנראה בהשראת המילה הלועזית Mask (שמקורה שנוי במחלוקת):

במחצית המאה ה-14 הן במשמעות של כיסוי פנים הנעטה בקרנבל והן כאיפור הנקרא בפנינו היום מסקרה. מקור מילה זאת לוט בערפל.

על פי בלשנים אחדים, מקורה במילה הלטינית masca שפירושה שד או רוח רעה. אחרים מציעים את המילה הערבית מִסְחָרָה, שאימצנו בעברית עכשווית במשמעות דבר לא רציני, ושעניינה התחפשות, צחוק וליצנות. בלשנים אחרים טוענים שלשני המקורות היתה השפעה גם יחד.

(אילון גלעד, "מהשפה פנימה" – המקורות האיטלקיים של המילה "מסכה", מוסף הארץ)

במאה ה-19, החל הביטוי המטאפורי "להסיר מסכה מעל פניהם" חוזר ומופיע. ככל הנראה הקירבה של המילה מסכה (היא כיסוי) בסמיכות למילה פנים, בשילוב עם הדמיון למילה הלועזית mask, היא זו שהובילה לשינוי משמעות המילה בשלהי המאה ה-19, או כפי שתיאר זאת אליעזר בן-יהודה במילונו: "והתחילו להשתמש בשם זה בזמן החדש במשמעות סתר פנים".

המילים האירופיות למסכות (בין היתר maske בגרמנית, mask באנגלית ו-masque בצרפתית) כולן מקורן במילה האיטלקית maschera שהופיעה

קרנבליות בספרות

חוקרי ספרות ותרבות מהמאה ה-20 התבוננו בקרנבל כאירוע חריג בלוח השנה שמתגלם לפעמים גם בספרות. קראו את התיאור הבא המסביר את הגותם על משמעות הקרנבל:

מן החיים עצמם. הקרנבל יוצר מסגרת ייחודית של מקום (כיכר השוק, כיכר הכנסייה, כיכר הארמון) ושל זמן (הזמן המוגבל של הקרנבל, הזמן האסתטי שבו מתנהלת ההתרחשות). הקרנבל אינו נתפס כזבזבז זמן אלא כזמן אלטרנטיבי, עשיר ודחוס. בכך הופך הקרנבל ל"עולם אחר", לצד העולם הרגיל. חוקר התרבות מיכאיל באחטין (Bakhtin) מדגיש את הממד הכפול של הקרנבל ואת הווייתו הגבולית. זוהי הווייה ניסיונית וריאליסטית ובה בעת גם הווייה בדויה ומסוגגנת: "הקרנבל הוא מחזה ללא במה וללא חלוקה לשחקנים ולצופים. בקרנבל הכול משתתפים פעילים. הכול שייכים לרוח הקרנבל. בקרנבל אין יוצרים, ואם נדייק אפילו אין משחקים, אלא חיים בו – חיים על-פי חוקיו כל עוד קיימים חוקים אלה, כלומר חיים חיי קרנבל, ואילו חיי קרנבל הם חיים שהוצאו ממסלולם הרגיל ובמידת מה הם חיים מצדם ההפוך (באחטין 1978).

(מתוך "האנציקלופדיה של הרעיונות" בעריכת דוד גורביץ' ודן ערב)

מבחינה אידאולוגית הקרנבל הוא אמצעי של שחרור פוליטי. בצל קורתו נפגשים אנשים ממעמדות שונים לחוויה משותפת של חופש, אלתור וצחוק. הקרנבל מייצר אפוא את החוויה הדיאלוגית. מפגש זה מתנהל ברוח של פמיליאריות המשוחררת ממסגרות נוקשות ומהיררכיות פוליטיות ואסתטיות קפואות הנהוגות ב"חיים הרגילים", מחוץ למסגרת הקרנבל. במובן זה הוא משמש הן כמכשיר של חִבְרוּת והן כצינור להבעת מחאה פוליטית, על רקע אוירת החירות וההומור הנוטה להמס גבולות מעמדיים, מיניים ואסתטיים. טקסי ההתחפשות, העומדים במרכז ההווייה הקרנבלית, ובייחוד טקס ההמלכה וההדחה ההיתולית של מלך הקרנבל, משמשים כלי ביקורת כלפי נציגי הסמכות תוך ניסיון להעמידם באור יחסי, אבסורדי ונלעג.

מבחינה אסתטית מתגלמת החוויה הקרנבלית בטשטוש הגבולות בין העולם ה"אמיתי" והיומיומי לבין העולם האסתטי-תיאטרלי שנברא, עולם שאותו אנו חווים באופן ניסיוני כאילו היה חלק בלתי נפרד

- ◆ מה המשמעות החברתית, הפסיכולוגית והאסתטית של הקרנבל?
- ◆ האם תחפושת הכרחית לקרנבל?
- ◆ על איזה אירועים תרבותיים אפשר לחשוב היום כקרנבליים?

מנהג ההתחפשות היהודי בפורים

הרעיון של ההתחפשות קשור לפורים בכמה מובנים:

1. הוא משקף את רעיון היפוך הגורל ממגילת אסתר: "ונהפוך הוא".
2. הוא מזכיר את אסתר שהסתירה את זהותה האמיתית (היהודית) מאחשוורוש
3. הוא קשור בהחלפת הלבוש במגילה: מבגדי פאר וחג לבגדי אבלות ובחזרה

מנהג ההתחפשות בפורים נולד ביהדות איטליה במאה ה-13, בהשפעת הקרנבל הנוצרי שמתרחש כ-40 יום לפני חג הפסחא. יש בידינו עדויות ליהודים שהתחפשו לנשים או לגויים, השתכרו והתהללו בפורים.

לראשונה אנחנו שומעים על המנהג לעטות מסכות בפורים, שמהווה חלק מרכזי בחגיגות הקרנבל, במאה ה-15 מפי רבה של העיר פאדובה יהודה מינץ, שקורא להן "פרצופין". במשך הדורות המנהג להתחפש ולעטות פרצופין בפורים התפשט בעולם היהודי.

(אילון גלעד, "מהשפה פנימה" – "המקורות האיטלקיים של המילה "מסכה", מוסף הארץ)

אנחנו שומעים לראשונה על מנהגים אלו מפי ר' קלונימוס בן קלונימוס שחי בקו התפר של המאות הללו ונולד רק דור אחד אחרי התייעוד הראשון של הקרנבל בוונציה שחל מדי שנה בסמיכות לפורים. "כי ישתגעו וכי יתהללו", כתב קלונימוס על חגיגות פורים בספרו "אבן בחן", "זה ילבש שמלת אשה ולגרותיו ענקים, וזה יתחקה כאחד הריקים", ובהמשך, "אלו עם אלו אנשים עם נשים - לעת ערב סעודת פורים".

- ◆ מה בין פנים/פרצוף למסכה?
- ◆ איך נראית מסכה שנעטית על הפנים באופן יום-יומי, ולא רק בחג? לאילו שינויים באישיות היא גורמת?

האחר / אוקטביו פס

הוא המציא לו פנים.

מְאַחֲזֵיהֶם

חי, מת וקם לתחייה

פְּעָמַיִם רְבוּת.

פְּנִי

חֲרוּשִׁים הַיּוֹם בְּקִמְטֵי הַפְּנִים הָאֵלֶּה.

לְקִמְטֵי שְׁלוֹ אֵין פְּנִים.

ברבות השנים נולד במזרח אירופה ה"פורים שפיל" – מופעי פורים יהודיים וחגיגיים על בסיס מגילת אסתר, שכללו הצגות, בדיחות ותחפושות.

בראשית המאה ה-20, ובהשראת נשפי המסכות האירופיים, החלו לחגוג את פורים בנשף מסכות חגיגי. שתי המסורות הללו התגלגלו יחד בארץ ל"עדליאדע" שנוסדה בתל אביב הצעירה ועד למנהג הישראלי העכשווי שהפך את פורים לחג התחפושות והמסכות.

בשנות ה-30 של המאה ה-20, כשלוין קיפניס חיבר אין ספור שירי ילדים לחגי ישראל, הוא כתב את אחד השירים המזוהים ביותר עם המסכה הפורימית:

שיר המסכות / לוי קיפניס

זָקוּן אֶרֶךְ לִי עַד בְּרָפִים
שָׁפֵם אֶרֶךְ לִי אִמְתִּים

הֵישׁ צוּהֶלֶת וּשְׂמֵחָה
כְּמוֹנֵי מַסְכָּה חָה חָה?
הֵישׁ צוּהֶלֶת וּשְׂמֵחָה
כְּמוֹנֵי מַסְכָּה?

קָרְנִים לִי קָרְנֵי הַתֵּישׁ
שְׁנִים לִי שְׁנֵי הַלֵּישׁ

הֵישׁ צוּהֶלֶת וּשְׂמֵחָה...

מִלְפָּנַי צְמָה עִם סָרֵט
מְאַחֲרֵי זָנָב תְּפֹאֲרֵת

הֵישׁ צוּהֶלֶת וּשְׂמֵחָה...

פורים שמח!

עדו ניצן